

Olgu Sunumu:
MODERNİZM

Taner TİMUR¹

Modernizm, tarihi bir döneme verilen bir ad ve başlangıçta sadece insanların düşünme tarzındaki köklü bir dönüşümü belirlerken, giderek toplumsal bir içerik de kazanan bir kavramdır. Bu gelişmeyi ana çizgileriyle şöyle anlatabiliriz.

16 ve 17. yüzyıllarda büyük bilimsel buluşlar (Kopernik, Galile, Newton) ve bunları üreten düşünce sistemleri “felsefe” adı altında toplanıyordu. Oysa Descartes ve akılcılığın doğuşu ile bu ilişkiler tersine dönmüş ve artık felsefe bilimleri değil, bilimler felsefeyi yönlendirmeye başlamıştı. 18. yüzyıldan itibaren de insan ve toplum bilimleri -doğa bilimlerini örnek alarak- felsefeden koptular ve kendilerine özerk alanlar yarattılar.

Gerçekten de 18. yüzyıl bu bağlamda bir dönüm noktası olmuştu. Tarihte ilk kez bir düşünür yaşadığı dönemi “Aydınlanma Çağı” olarak adlandırıyor ve övgüyle bu çağın özelliklerini açıklıyordu. Düşünürün adı Immanuel Kant’tı; “yüzyılımız gerçek bir eleştiri yüzyılıdır” diyordu; “hiçbir şey eleştirinin dışında kalmaz ne kutsallığı dolayısıyla din ne de yüceliği dolayısıyla yasalar!”.

Kant’a göre “Aydınlanma’nın temel noktasını, insanların asıl kendilerinin sorumlu oldukları vesayet durumundan, özellikle de din konularındaki vesayetten çıkmaları” teşkil ediyordu; çünkü “dini vesayet tüm vesayetlerin hem en zararlısı hem de en onur kırıcısı” idi.²

Aslında “modernizm” kavramı sözlüklere 1737 yılında girmiştir (Oxford Dictionary). Oysa düşünce tarihinde “modernizm”e bugünkü anlamını veren daha çok Kant’ın yukarıdaki sözleri oldu. Üstelik yine 18. yüzyılda “modernizm” yalnız düşünce alanıyla sınırlı bir akım olmaktan çıkıyor, toplumsal ve siyasal alanlara da ışık tutan bir kavram biçimine dönüşüyordu.

¹ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi.

² Kant; *Vers la paix perpetuelle; Que signifie s'orienter dans la pensée; Qu'est-ce que les Lumières*; Paris, Garnier-Flammarion, 1991, s. 50.

Toplumsal planda “modernizm” genellikle birbirine zıt kavramlar bağlamında ele alınmıştır: Proletarya ve burjuvazi (Marx); cemaat ve cemiyet (F. Tönnies); statü ve akit (Weber); mekanik dayanışma ve organik dayanışma (Durkheim) vb. Oysa “modernizm”e bugünkü anlamını veren daha çok bunlardan sınıfsal ayrışmayı belirleyen ikilem oldu ve çağdaş dünyayı anlamamıza da bu ikilem temel oluşturdu. Gerçekten, bireylerin “emek gücü”nün “üretim araçları”ndan koparak özerkleşmesi ve pazarlanan bir “meta” haline dönüşmesi insanlık tarihinde yeni bir dönemi başlatıyordu.

Bu yeni dönemde teknoloji de büyük bir hızla gelişmiş ve bireyler giderek büyük bir çarkın vidaları haline gelmişlerdir. Bu süreci Charlie Chaplin, geçen yüzyılın başlarında, “Modern Zamanlar” (1935) adlı filminde, dahiyane bir mizah yeteneğiyle sergilemişti. Zaten “modernizm” eleştirilerini başlatan ve “post-modern” arayışlara yol açan da kapitalist iş bölümü ve teknolojiadaki baş döndürücü gelişme olmuştu.

Doğal olarak tüm eleştiriler kapitalizm bağlamında yapılıyordu; oysa bu üretim biçimi de devamlı bir dönüşüm süreci içindeydi.

Kapitalizm, kendisinden önceki üretim biçimlerinden farklı olarak, başlangıçtan itibaren “küresel” bir açılım potansiyeli taşımıştır. Daha 1848’de Marx ve Engels, Manifesto’da, bu üretim biçiminin bir yandan “uluslar arasındaki ekonomik sınırları yok ederken”, öte yandan da “evrensel bir yazın yaratan” devrimci işlevini vurgulamışlardı. Nitekim 1848 Şubat’ında Paris halkının ayaklanması ile başlayan ve kısa sürede tüm Avrupa’ya yayılan devrim de sonunda kapitalizmi daha da güçlendiren ve “küreselleştiren” bir ayaklanma olarak tarihe geçti.

Artık “modernleşme”, “küreselleşme”, “çağdaşlaşma” gibi kavramlar eş anlamlı hale gelmişlerdi ve bu süreç içinde de geleneksel öğretiler, Weber’in deyimiyle “giderek büyülerini kaybediyor” (Entzauberung) ve “sekülerleşiyordu”. Öyle ki, “kutsal kral”lar da bu arada “büyü”lerini kaybedenler arasında oldular. Fransa’da 14 Temmuz 1789’da Bastil’i zapt edenler yayınladıkları “Bildiri”de tüm insanların “hukuken özgür ve eşit” koşullarda doğduklarını ve öyle de yaşayacaklarını ilan ediyorlardı.

Ne var ki -her “tez”in bir de “antitez”i vardır- “modernleşme” süreci de çok geçmeden kendi karşıtlarını yaratacağı.

Bu karşıtlık yüz yıl önce Almanya’da ortaya çıktı (1923) ve temsilcileri de günümüzde “Frankfurt Okulu” adı ile anılıyorlar. Hedef tahtalarında ise esas olarak Weber ve onun “modernleşme” anlayışı vardı.

Okul sözcülerinden H. Marcuse göre Weber’in “rasyonelleşme” olarak betimlediği “modernleşme” sürecinde asıl önemli olan

“rasyonelleşme” değil, “hegemonya” olgusu idi. Weber’in “rasyonelleşme” adını verdiği süreç, aslında bağımsız ve tarafsız bir davranış biçimi olmaktan uzaktı. Bu kavram, “bir amaca yönelik rasyonel davranış”la (Zweckrational) birlikte düşünülmüştü ve arka planda da “patron-emekçi” ilişkileri ile “bürokratik hiyerarşi” ilişkileri gizleniyordu. Aslında bu iki ilişki de “hegemonya” ilişkileri idi ve söz konusu olan “rasyonellik” de “itiraf edilmemiş bir hegemonya” adına” uygulanan bir rasyonellikten başka bir şey değildi.

Oysa bu “rasyonellik”in aracı ancak “teknik” ve “teknoloji” olabilirdi. Bu bağlamda teknik, “hegemonya aracı” olmaktan çıkıyor ve kendisi “hegemonya” haline geliyordu. Böylece üretim ilişkileri ile üretim güçleri arasındaki ilişki de değişiyordu. Üretim güçleri (emek, bilim, teknik) artık yapay meşrulukları açığa çıkararak bir “aydınlanma” aracı olmaktan çıkıp, bizzat bir “meşrulaştırma” aracı haline geliyorlardı. “Teknolojik rasyonellik”, diyor Marcuse, “hegemonyanın meşruluğuna itiraz etmiyor; daha çok onu destekliyor ve aklın araçsal ufku rasyonel olarak totaliter bir topluma açılıyor”.³ Daha sonra da, Habermas, aynı perspektifte, Freud’daki “meşrulaştırma” anlamındaki “rasyonelleştirme” kavramının, Weber’deki “rasyonelleştirme” kavramının kullanımı için de geçerli olduğunu ileri sürdü.

Aslında Frankfurt Okulu ve “post-modernizm” sadece bir düşünce akımı olarak kalmamış, siyaset dünyasını da büyük ölçüde etkilemiştir. Nitekim 1960’larda dünyayı sarsan öğrenci hareketlerinde ön plana çıkan “3 M”den (Marx, Mao, Marcuse) biri de bu okulun temsilcisiydi. Oysa Mayıs-68’de doruğuna ulaşan bu devrimci atılım, evrensel planda kapitalizmin güçlenmesine yol açan karşıt bir dalga yaratıyor ve 1980’lerden itibaren de siyaset diline “küreselleşme” sözcüğü giriyordu.

Peki, böylece “modernizm” kavramı çağdaş analizlerde tüm işlevini yitirmiş mi oldu?

Hayır hiç de öyle olmadı; kapitalizmin “eşitsizlikler içinde gelişme” kanunu bugün de dünyanın çeşitli bölgelerinde “modernleşme çabaları”nı güncel kılıyor. Bizde ise sadece yakın tarihimizle ilgili araştırmalarda bir kılavuz kavram olmakla kalmıyor, aynı zamanda bugün de çeşitli alanlarda ne ölçülerde “modernleştiğimizi” sorgulamamıza olanak sağlıyor. Üstelik bu sorgulamaların “küreselleşmiş” bir dünyada yapıyor olması da kıyaslamaları kolaylaştırıyor ve alınacak yanıtların gerçeğe çok daha uygun olma olasılığını artırıyor!

³ H. Marcuse; *One-Dimensional Man*, Boston, 1966, s. 158.

